

УДК 339.138

ЗАГРОЗИ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

**ВІКТОРІЯ КРИВЕЩЕНКО,
МАКСИМ ЄРЕМЕНКО**

*кафедра маркетингу
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

У статті розглянуто сутність економічної безпеки підприємства в умовах сучасного розвитку економіки та узагальнено трактування категорії стосовно різних наукових підходів. Визначено роль загроз у системі економічної безпеки підприємства та проведено класифікацію відповідно різних ознак, а також розглянуто основні види загроз конкурентного середовища.

***Ключові слова:** економічна безпека підприємства, загрози, конкурентне середовище, фактори конкурентного середовища, корпоративний шантаж, промислове шпигунство.*

Постановка проблеми.

Сучасна економіка характеризується нестабільним розвитком багатьох секторів вітчизняної економіки, серед яких основними є посилення конкурентної боротьби, нестабільність економічних процесів, незадовільний стан виробничого устаткування, застосування морально застарілих та енергоємних технологій, низький рівень виконання договірних зобов'язань суб'єктів господарської діяльності. Збільшення загроз виробничо-господарської діяльності підприємств будь-яких форм власності вимагає виявлення небезпек зовнішнього і внутрішнього середовища з тим, щоб прийняти своєчасні оперативні рішення щодо виходу з кризової ситуації або її недопущення з максимальним зниженням можливих наслідків. Оскільки кожне підприємство в процесі господарської діяльності є учасником конкурентної боротьби за спо-

живача і перебуває під впливом безлічі різноманітних факторів впливу, то одним із важливих елементів успішного функціонування є визначення механізму конкурентного середовища та забезпечення конкурентоспроможності підприємства у ньому. Адже, послаблення конкурентних позицій та здатності протидіяти тиску з боку конкурентів свідчить про послаблення економічної безпеки підприємства.

Таким чином, сьогодні в умовах ринку економічна безпека виступає не тільки комплексною оцінкою стану підприємства, а і потенційною можливістю його перспективного розвитку та стійкості, а оцінка конкурентного середовища підприємства, поряд з іншими ринковими інструментами, може ефективно використовуватися для досягнення успіху на ринку і гарантованого його збереження.

Аналіз останніх досліджень.

Незважаючи на те, що забезпечення економічної безпеки діяльності підприємств для вітчизняної економіки є новим явищем, питання дослідження даної категорії присвячено праці вітчизняних науковців, серед яких Н. Гічова, Т. Гладченко, О. Грунін, В. Забродський, Н. Капустін, С. Ільяшенко, Г. Клейнер, Л. Коженівський, О. Полушкін, Т. Соколенко, А. Соловійов, Р. Дацків, І. Плетникова, В. Шликов та інші. Разом з тим аналіз спеціальної літератури з даної проблематики дає підставу зробити висновок про те, що до сьогодні не склалася єдина точка зору з питань комплексного, системного підходу до механізму оцінки та моніторингу економічної безпеки підприємства в постійно мінливих ринкових умовах конкурентного середовища. Звідси впливає необхідність пошуку найбільш дієвих методів і прийомів, що дозволяють самостійно успішно керувати підприємствами в складних постійно мінливих умовах навколишнього середовища.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів щодо економічної безпеки підприємства у сучасних умовах розвитку економіки, проведення дослідження конкурентного середовища підприємств з метою діагностики економічної безпеки та прийняття заходів щодо її покращення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Зростання динамічності ринку, глобалізації економіки, підвищення активності конкурентної боротьби ставить завдання перед вітчизняними підприємствами вимоги щодо оперативного захисту своїх економічних інтересів. Становлення та розвиток вітчизняного підприємництва відбувалось під впливом різного роду факторів, здебільшого негативного характеру. Відсутність належного захисту підприємницької діяльності з боку держави, недосконалість правового регулювання взаємовідносин у сфері безпеки бізнесу не утво-

рювало передумов для ефективного його розвитку, що у свою чергу примушувало підприємців шукати шляхи виживання, акцентуючи увагу на власні можливості.

В спеціальній іноземній та вітчизняній науковій літературі, що присвячена аспектам економічної безпеки наведено різні твердження стосовно тлумачення даної категорії. Згідно трактування в «Економічній енциклопедії», економічна безпека – це незалежність суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції підприємств-монополістів, непередбачуваних договорами дій підприємств-постачальників і торговельних організацій, від нераціональної економічної і правової політики держави та інших чинників, яка дає змогу привласнювати більшу частину законних прибутків [5, с.134].

Автор І.О. Башинська зазначає, що категорія економічна безпека у вітчизняній літературі досліджено досить поверхнево, а серед існуючих в економічній науці підходів до дослідження безпеки можна виділити наступні групи [4, с.17] (рис. 1).

На нашу думку досить повним є визначення О.А. Груніна, згідно якого економічна безпека підприємства – це такий стан господарчого суб'єкта, у якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику [3, с. 14].

Головні умови економічної безпеки підприємництва – оптимальне поєднання реально існуючих ринкових і державних економічних механізмів, створення раціонального та ефективного правового поля, яке забезпечує компенсацію відповідних загроз та підтримує комерційні ризики на мінімальному рівні, відсутність злочинної діяльності, що підриває економіку, наявність сучасного фізичного й технічного захисту, функціонування інфраструктури, що відповідає завданням конкретного біз-

Вузько спеціалізований підхід

Передбачає аналіз окремих сторін безпеки суб'єктів видів безпеки у відокремленні від інших, наприклад безпека праці, екологічна, тощо, тобто спрощене тлумачення безпеки, розгляд її тільки в якомусь одному аспекті. Досліджується вибраний тип безпеки, наводяться часто суперечливі думки, не узгоджуються між собою щодо визначення даного поняття, вибудовуються лише на підставі авторської позиції.

Розширене трактування поняття

Економічна безпека розглядається, по-перше, як діяльність певних соціальних суб'єктів, як сфера відносин, що виникають між ними, і сфера, в якій функціонує і розвивається суспільне, групове та індивідуальне свідомість, по-друге, як предмет теоретичного і емпіричного пізнання і, по-третє, як об'єкт аналізу з позицій політики, права, моралі.

Рис. 1. Підходи щодо визначення категорії економічна безпека

несу, реальний плюралізм форм власності тощо.

Конкурентне середовище створює можливості для розвитку підприємства і, водночас, породжує загрози для його діяльності, а відтак активне та ефективне використання інструментів маркетингу покликане сприяти забезпеченню необхідного для розвитку рівня безпеки.

Розглядаючи економічну безпеку суб'єктів підприємництва як систему протидії різного роду небезпекам і загрозам та захисту від них виникає необхідність більш ретельно вивчити саму суть небезпеки та загрози, їх еволюцію, причини та умови утворення, а також негативне значення для діяльності вказаних суб'єктів.

В сучасній економічній літературі існує багато понять: «загроза економічної безпеки», «загроза безпеці підприємництва», «загроза безпеці підприємства» зі схожим змістом. Для розуміння даної категорії зазначимо основні трактування:

- ✓ це будь-який конфлікт цілей з зовнішнім середовищем або внутрішньою структурою і алгоритмами функціонування;
- ✓ це реально чи потенційно можливі дії або умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом

нанесення матеріального (прямого або непрямого) шкоди, що приводить до фінансових втрат, включаючи і упущену вигоду;

- ✓ це потенційно можливі або реальні події, процеси, обставини або дії зловмисників, здатні нанести моральну, фізичну або матеріальну шкоду;
- ✓ це такий розвиток подій, дія (бездіяльність), в результаті яких з'являється можливість або підвищується ймовірність порушення нормального функціонування підприємства та недосягнення ним своїх цілей, зокрема, нанесення підприємству будь-якого виду збитку.

Отже, зазначимо, що загроза - це реалізований за небажаним варіантом ризик, або заздалегідь відомий сценарій несприятливого розвитку подій, відповідно виходить за рамки поняття нормальної невизначеності умов господарської діяльності.

Всі загрози економічній безпеці підприємства можна розбити на дві групи:

- ✓ загрози економічного характеру (зниження рентабельності підприємства, погіршення платоспроможності та фінансової стійкості, зниження ділової активності та ефективності використання майна, зниження інвестиційної привабливості підприємства, а в підсумку до банкрутства підприємства);

✓ загрози зловмисного характеру (недобросовісна конкуренція, шахрайство, рейдерські захвати, крадіжки, розкрадання, знищення фінансових і матеріальних ресурсів, промислове шпигунство).

Прояв цих загроз повинні своєчасно розпізнавати, оцінювати та запобігати не тільки служба безпеки, але і, більшою мірою, основні відділи підприємства, такі як економічний відділ, служба маркетингу, бухгалтерія, відділ постачання, відділ по роботі з клієнтами та інші. Загрози і помилки економічного характеру не стільки помітні, як погрози зловмисного характеру, але наслідки від їх впливу позначаються набагато сильніше і часто бувають більш відчутні.

Здійснення злочинних загроз може лише на деякий час дестабілізувати роботу підприємства, в той час як прояв загроз економічного характеру - привести до необоротних для економіки підприємства

наслідків, аж до кризи, а значить, і подальшого банкрутства. Визначення факторів загроз економічної безпеки підприємства необхідне для чіткого реагування на них та здійснення ефективних заходів щодо їх усунення (рис. 2).

Окрім перерахованих факторів потрібно зазначити, що одним із найважливіших факторів, що впливають на економічну безпеку підприємства, є ступінь досконалості законодавчої бази. Основні документи, що регламентують діяльність корпорації, представлені двома рівнями: державні (Закон України «Про акціонерні товариства», Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок», Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням ДКЦПФР України та Цивільний кодекс України) та внутрішньокорпоративні (внутрішні нормативні документи (статут, посадові інструкції, трудовий договір), кодекс кор-

Рис. 2. Фактори загроз економічної безпеки підприємства

поративної поведінки, спеціальні регламенти підприємств (про загальні збори акціонерів, про наглядову раду, про виконавчий орган) [7, с.157].

Класифікації небезпек і загроз, що впливають на економічну безпеку господарюючого суб'єкта, можуть бути різними. Серед основних ознак, за якими здійснюється поділ є наступні:

- ✓ за джерелом (внутрішні, зовнішні);
- ✓ за природою виникнення (політичні, кримінальні, конкурентні, контрагентські, інші);
- ✓ за ймовірністю реалізації (реальні, потенційні);
- ✓ за об'єктом посягання (інформація, персонал, фінанси, товарно-матеріальні цінності, ділова репутація, тощо);
- ✓ за можливістю прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані);
- ✓ за величиною очікуваного збитку (катастрофічні, значні, що викликають труднощі);
- ✓ інші класифікаційні ознаки.

З огляду на практичний аспект деякими авторами використовуються наступні критерії класифікації загроз економічної безпеки підприємств [8, с. 41]:

- ✓ за величиною очікуваного збитку;
- ✓ за можливістю настання;
- ✓ за можливістю (відносної вартості) протидії;
- ✓ за співвідношенням характерного часу від моменту виявлення виникнення загрози економічної безпеки до нанесення економічного збитку або моменту настання неминучості нанесення збитку підприємству і часу відповідної реакції – протидії підприємства, що усуває цю загрозу;
- ✓ за ступенем мотивації суб'єкта загрози.

На основі проведено аналізу щодо різних класифікаційних ознак вважаємо за доцільне запропонувати наступні критерії класифікації загроз економічної безпеки підприємств (табл. 1).

Розвиток економічних відносин стимулює появу нових форм виробництва з

використанням сучасних технічних досягнень. Такі форми обумовлені постійним зростанням кількості інформаційних операцій. Тому у конкурентному середовищі для суб'єктів підприємництва виникають загрози, які безпосередньо не носять економічного характеру, але результати реалізації їх призводять до значних збитків. Характерним, у таких випадках, є такі види загроз як промислове шпигунство та корпоративний шантаж.

Основним об'єктом промислових шпигунів є інформація, причому інформація, основу якої становить комерційна та банківська таємниця. Саме відомості віднесені до такої категорії інформації є найбільш цікавими для конкурентів і саме вони є об'єктом пильної уваги промислових шпигунів. Крім того, об'єктом дії останніх можуть бути будь-які об'єкти інтелектуальної власності суб'єктів підприємництва, за допомогою яких вони мають переваги на ринку [6, с.33].

Досить поширеним сьогодні виступає така загроза як корпоративний шантаж (greenmail, англ. – грінмейл) у класичному розумінні характеризує ситуацію, в якій певний пакет акцій акціонерного товариства перебуває у володінні недружньо налаштованої щодо акціонерного товариства компанії (групи осіб). Але особливість такої ситуації потребує від уже зазначеного товариства (так званої компанії-цілі, що є об'єктом корпоративного шантажу) викупити акції зі значною премією (тобто за ціною, що значно перевищує їхню поточну ринкову вартість), щоб запобігти застосуванню до неї процедури поглинання [7, с.167].

Використання грінмейлу переслідує дві основні мети: по-перше, спонукати підприємства викупити власні акції (частки) за значно завищеною ціною; по-друге, захоплення підприємства за допомогою перехоплення управління (в цьому випадку грінмейл є найчастіше лише складовою частиною цілеспрямованої кампанії так званого недружнього поглинання).

Класифікація загроз підприємства

<i>Зовнішні загрози підприємства</i>	
Економічні	Криза чи депресія економічного розвитку Падіння цін на сировинні ресурси Підвищення вартості кредитних ресурсів Невиконання зобов'язань по виплаті боргу Утрата ринку через недостатній рівень конкурентоспроможності
Політичні	Політична нестабільність суспільства Зовнішньоекономічна політика держави Зміна умов експорту та імпорту Розрив економічних зв'язків Втрата ринків збуту Недосконалість законодавства в галузі господарського права, антимонопольної політики, підприємницької діяльності Зниження обсягів держзакупівель і держзамовлень Збільшення податкового тягаря
Соціально-економічні і демографічні	Зниження рівня доходів і накопичень населення Чисельність та склад народонаселення Культурний уклад суспільства, що визначають потреби населення
Конкурентні	Розширення імпорту і збільшення імпортних квот Втрата експортних ринків Раптове банкрутство зарубіжних партнерів
<i>Внутрішні загрози підприємства</i>	
Економічні	Надмірна концентрація виробництва Створення наднормативних залишків незавершеного будівництва, незавершеного виробництва, виробничих запасів, готової продукції Залучення позикових коштів в оборот на невіддільних умовах Обмежена номенклатура продукції, що випускається Низький рівень організації виробництва Незадовільна структура балансу Низький рівень показників фінансового стану
Маркетингові	Відсутність або недостатня обґрунтованість маркетингових програм і прогнозів продажів Нераціональна сегментація ринку Необґрунтованість товарної, цінової і збутової політик підприємства
Конкурентні	Відсутність або недостатня обґрунтованість системи цілей і стратегії розвитку Недотримання традицій, падіння репутації та іміджу Погіршення кваліфікації керівного складу та персоналу Звуження ринків збуту Невідповідність конкурентного статусу стратегії розвитку підприємства

На відміну від звичайного вимагання, грінмейлерів вкрай складно притягнути до відповідальності. Ця проблема давно вивчена в західних країнах, де діяльність у сфері грінмейлу зазвичай присікається за допомогою встановлення вкрай високих податкових ставок на подібні сумнівні доходи. Тому менеджерам та керівництву підприємств необхідно дотримуватись заходів профілактики атак грінмейлерів:

1. В першу чергу це дотримання передбачених законодавством прав акціонерів, оскільки приводом для шантажу завжди є порушення закону з боку акціонерних товариств, навіть якщо таке порушення носить формальний характер.
2. Врегулювання у внутрішніх документах товариства процедур і дій, що можуть стати підставою для початку корпоративного конфлікту.

3. Наявність регламенту, де у внутрішніх документах товариства закріплені правила поведінки для вирішення питання про надання інформації, що стосується діяльності організації і в якому порядку можна чи потрібно її надавати.

Варто зазначити, що поява таких загроз конкурентного середовища, як промислове шпигунство та корпоративний шантаж, обумовлена, насамперед, недосконалістю чинного вітчизняного законодавства, порівняно невеликим досвідом акціонерної форми ведення бізнесу, некоректним проведенням приватизації, мільйонною армією дрібних акціонерів, масштабністю корупції в суспільстві. Уникнути помилок можливо, якщо підприємств має власну службу безпеки і корпоративних юристів, якщо існує регламент зберігання документів і доступ до них.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, з огляду на проведене дослідження, можна зазначити, що загрози економічній безпеці суб'єктів підприємництва є досить різноманітними, мають значну кількість джерел, характерні для різних конкурентних умов і видів діяльності. Повністю подолати їх неможливо, що вимагає від підприємців обов'язкового врахування їх наявності і вжиття необхідних заходів щодо захисту від них і протидії їм. Саме тому, важливим є особливо ретельний моніторинг навколишнього середовища, врахування всіх факторів впливу, як зовнішніх, так і внутрішніх, на життєдіяльність підприємства. У таких умовах система економічної безпеки підприємства повинна бути одним з головних елементів стратегічного управління підприємством. Зважаючи на це керівництву підприємств необхідно потурбуватись про інформаційно-аналітичне, інноваційне та стратегічне забезпечення належного рівня їх економічної безпеки не лише в поточно-му періоді, а й у наступних. Проведення

зваженої обґрунтованої політики в області економічної безпеки підприємства є надзвичайно актуальним завданням на сучасному етапі трансформації української економічної системи.

Джерела:

1. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук, Й. М. Дорош; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 323 с.
2. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. - К.: Знання України, 2011. - 299 с.
3. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С.О. Грунин. — СПб.: Питер, 2002. — 160 с.
4. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2т.]. — Дніпропетровськ: «ФОРМ Дроб'язко С.І.», 2014. — Т. 2. — 349 с. (с.17)
5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
6. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навчальний посібник / Зубок М. І., Рубцов В.С., Яременко С. М., Гусаров В.Г. — К. — 2012 — 226 с. (с.33)
7. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Івашенко, Д. К. Воронков. — Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. — 255 с. (с.157)
8. Родіонов О. В. Формування та розвиток економічної безпеки підприємств / Родіонов О. В., Черкасов А. В.; М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Луганськ: Янтар, 2011. — 314 с.
9. Тумар М. Б. Основи економічної безпеки підприємства / Тумар М. Б. — К.: Хай-Тек Прес, 2008. — 232 с.